

Regina Kliukienė, Šiaurės žemaičių tarmės konsonantizmas: akustinės ir audicinės ypatybės. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, 168 p., ISBN 978-9955-634-77-5

Monografijoje sinchroniškai analizuojamas šiaurės žemaičių tarmės priebalsynas: nustatomas priebalsinių fonemų inventoriaus, aptariami atlikto eksperimentinio tyrimo rezultatai, pateikiamos fonologinė, akustinė ir audicinė (psichoakustinė) šiaurės žemaičių priebalsių klasifikacijos, aprašoma priebalsių diferencinių požymių sistema. Galima su autore sutikti, kad telšiškių ir kretingiškių priebalsiai yra vienos sistemos – šiaurės žemaičių – nariai (9 psl.), tad tirti juos kartu ir metodiška, ir prasminga.

Tai pirmasis sisteminis lietuvių (ir ne tik lietuvių, kaip taikliai pastebi pati autorė pratarmėje) konsonantizmo aprašas. Monografijoje pateiktos išvados aktualios tarmių, bendrinės kalbos bei kalbų tipologiniams ir diachroniniams tyrimams (vėlgi tai mintys iš pratarmės, dėl kurių nediskutuotina). Todėl autorės ryžtas apibendrinti savo tyrimus ir juos pateikti vienoje knygoje tikrai sveikintinas. Reikia tik džiaugtis, kad pagaliau tokie perspektyvūs tyrimai, atlikti prieš du dešimtmečius rengiant disertaciją, bus lengviau prieinami visiems mokslininkams. Tai ypač svarbu dabar. Puikios techninės sąlygos suteikia galimybių garsinę kalbą analizuoti kiekvienam norinčiam: lengvai parengiama tiriamoji medžiaga, visai nesunkiai ji apdorojama garsų analizės programomis, su kuriomis dirbti beveik nereikia išankstinio pasirengimo, o ir statistinę analizę galima atlikti per kelias minutes, nebūtina filologui išmanyti formulių. Tad ir ankstesnių darbų daugelis ieško paprastesniais būdais – internetinėse duomenų bazėse. Dėl to labai džiugu, kad recenzuojama monografija jau referuojama tarptautinėje bazėje „Lituanistika“. Be to, ir monografijos laikomos svaresnėmis nei disertacijos. Taigi Reginos Kliukienės monografija bus tikrai geras pamatas visiems jaunesiems fonetikams, kurie susidomės ne tik priebalsių, bet ir balsių akustinėmis ar audicinėmis ypatybėmis (visi elementai garsinėje kalboje susiję labiau, nei kartais tikimės).

Disertacijos medžiagą nuosekliai papildė ar net kiek patikslina vėlesni autorės darbai. Tad šia knyga neabejotinai remsis ir patyrę mokslininkai, įvairiais aspektais tiriantys tarmių ar bendrinės kalbos priebalsius, ar kuriantys kompiuterinio kalbos apdorojimo priemones.

Monografiją, kartu su įvadinio ir baigiamuoju, sudaro šeši skyriai. Įvade plačiai nagrinėjama lietuvių kalbos priebalsių aprašymo gramatikose ir jų tyrimo raida (siekianti net Kuršaičio laikus). Čia autorė labai taikliai atskleidžia priebalsių klasifikacijos netolygumus ir objektyviais metodais paremtų tyrimų stygių. Šiame skyriuje trumpai aptariama ir eksperimentų metodika. Tyrimai atlikti 1977–1987 m. ir naudotasi įprasta tuometine metodika, kuri tais laikais dirbusiems fonetikams ir inžinieriams yra gerai suprantama. Tačiau ji mistiškai atrodo dabartiniams jaunesiems kalbininkams, niekada nemačiusiems nei oscilografo, nei spektrografo, nei mikrofilmų skaitytuvo, nesuprantantiems, ką reiškia „į ESM įvesti duomenis“. Todėl čia būtų labai pravertęs platesnis šių aparatų veikimo ir darbo su jais principų komentaras. Siūlyčiau tai padaryti atskirame straipsnyje ar kokiame nors mokomajame leidinyje (o gal dar ir nuotraukų kur atsirastų).

Antrajame skyriuje aptariamas priebalsinių fonemų inventorių, gilinamasi į problemiškesnius priebalsių interpretavimo atvejus: afrikatų ir heteromorfinių T-S junginių ypatybes, atvirąją sandūrą ir jos realizaciją tiriamojame tarmėje, kai kurias geminatas. Šie klausimai aktualūs ir bendrinei kalbai, deja, iki galo taip ir neišspręsti. Turėdami prieinamą tokio tyrimo metodikos pavyzdį, kiti mokslininkai galėtų šiaurės žemaičių tarmę palyginti su bendrine kalba.

Antrojo skyriaus dalys apie gretimų garsų derinimo akustinę išraišką yra labai modernus, turintis ryškų taikomąjį aspektą tyrimas. Tam galėtų būti skirta ir visa knyga. Autorės pateikti

duomenys tikrai leidžia daryti būtent tokias išvadas: kietųjų ir minkštųjų priebalsių spektriniai požymiai skiriasi (panašios tendencijos, matyt, yra ir bendrinėje kalboje), priebalsių palatališkumas turi įtakos gretimų balsių spektrui, jie yra aukštesni (taip yra ir bendrinėje kalboje, tai įrodė recenzuojamos monografijos autorė, žr. Kliukienė 2005). Taigi antrasis skyrius suteiks nemažai informacijos ir idėjų ne tik kalbininkams, bet ir informatikams, dirbantiems kompiuterinio kalbos apdorojimo srityje. Garsų derinimas ir jo laipsnis yra didelė problema kuriant kalbos sintezės įrankius, tai vienas iš svarbių sintezuotos kalbos natūralumo požymių.

Trečiajame skyriuje pristatomi eksperimentinio priebalsių tyrimo rezultatai (tiesa, skyriaus pavadinamas galėtų būti ir kitoks – juk antrasis skyrius paremtas eksperimentinio tyrimo rezultatais). Daugelis išvadų nekelia abejonių, jos daromos remiantis tikrai preciziškai (pagal anuometines galimybes) fiksuotais empiriniais duomenimis, o patikimumas nustatytas statistiniais metodais. Vis dėlto keli dalykai gal ne visai taikliai suformuluoti. Pavyzdžiui, 81 psl. rašoma, kad „garsų [b : p], [d : t], [g : k] spektrai beveik nesiskiria; tik skardžiųjų spektre pastebimi žemų dažnių zonų neryškūs šlamesiai“. Dėl „šlamesių“ neverta ginčytis – dirbant su šiuolaikinėmis garsų analizės programomis jie net ryškesni. Tačiau iš 12 lent. matyti, kad kai kurių minėtų priebalsių spektras skiriasi. Nors Stjūdento kriterijus neskaičiuotas, bet skirtumą signalizuoja pasikliaujamieji intervalai, pvz.: [k] F_1 780÷970, [g] F_1 1160÷1290; [p'] F_1 1280÷1430, [b'] F_1 960÷1200.

Galima visiškai pritarti išvadai, kad liežuvio užpakaliniai priebalsiai yra kompaktiniai, o liežuvio priešakiniai – difuziniai (81 psl.), bet dar reikėtų patogesnėmis ir tikslesnėmis šiuolaikinėmis priemonėmis patikrinti, ar tikrai lūpiniai priebalsiai yra žemi garsai.

Labai įdomi yra priebalsių akustinių požymių fonologizacija, t. y. priebalsių suskirstymas į klases remiantis binarinių opozicijų priešprieša. Reikia pripažinti, kad lietuvių fonetikai-fonologai nuo Vakarų fonetikų ir fonologų skiriasi kaip tik tuo, kad pastarieji dėmesį paprastai sutelkia tik į vieną kurią nors tyrimo kryptį (grynąją fonetiką arba fonologiją). Tačiau čia aš įžiūrėčiau lietuvių mokyklos (žinoma, ir recenzuojamos monografijos) pranašumą.

Ketvirtajame skyriuje analizuojami audiciniai priebalsių panašumai ir skirtumai. Nustatyta, kad panašiausi yra to paties tarimo būdo priebalsiai. Pastebėtas afrikatų ir pučiamųjų priebalsių, sprogstamųjų priebalsių ir sonantų panašumas. Ko gero, bendrinės kalbos ir autorės nustatyti šiaurės žemaičių priebalsių psichoakustiniai dėsningumai bendri. Tad belieka pasiremti Reginos Kliukienės metodika ir aprašyti bendrinės kalbos priebalsius.

Monografija baigiama priebalsių fonologinės diferencinių požymių sistemos aprašu. Ši klasifikacija išties paremta knygoje pateiktų tyrimų interpretacija. Tad jeigu gali būti tikslinamas kuris nors akustinio tyrimo aspektas (tarkime, aukštis), tai atitinkamai gali būti kiek koreguojama ir binarių požymių sistema (tarkime, aukštatonis – žematonis).

Autorę derėtų pagirti už nepriekaištingą transkribuotų pavyzdžių pateikimą. Be to, ji tęsia gerą tradiciją – rašyti tik kirčiuotus vietovardžius. Matyt, per neapsižiūrėjimą (o greičiausiai ir dėl kitų sumetimų) tekste neretai vartojama daugiskaita. Kai rašoma apie darbą su aparatūra, daugiskaita visiškai suprantama, nes tais laikais fonetikai dirbo su inžinieriais. Kitais atvejais ir pačiai autorei turbūt buvo sunku apsispręsti, kaip rašyti, nes nemažai tyrimų atlikta kartu su profesoriumi Aleksu Girdeniu (tą liudija jų bendri straipsniai, žr. Girdenis, Kubiliūtė-Kliukienė 1982; Kubiliūtė, Girdenis 1977).

Baigdama norėčiau pabrėžti, kad bet kokia pastaba, paminėta šioje recenzijoje, yra smulkmė palyginti su monografijos svarba lietuvių kalbotyrai.

Literatūra

Girdenis A., Kubiliūtė-Kliukienė R. 1982: Regresyvinis priebalsių palatalizacijos poveikis balsių spektrui šiaurės žemaičių tarmėje. *Kalbotyra* 33-1, 30–38.

Kliukienė R. 2005: Bendrinės lietuvių kalbos trumpųjų balsių spektrų dinamika (žvalgomasis tyrimas). *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, 361–367.

Kubiliūtė R., Girdenis A. 1977: Šiaurės žemaičių afrikatų ir heteromorfinių T–S tipo junginių akustinės ir audicinės ypatybės. *Kalbotyra* 28-1, 50–57.

Asta KAZLAUSKIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 52–205
44248 Kaunas
Lietuva
[a.kazlauskiene@hmf.vdu.lt]

Gauta 2013 m. sausio 21 d.